

Vilko Novak

Nova razprava o dr. Niku Županiču iz tujine

Po smrti antropologa in etnologa profesorja dr. Nika Županiča ni bil pri nas objavljen noben analitičen spis o njem, razen strnjenege članka v *Slovenskem biografskem leksikonu*. Graški docent za jugovzhodno evropsko zgodovino Christian Promitzer pa je lani v Firencah na Evropskem univerzitetnem inštitutu v angleščini predaval o temi 'Zgodovina in antropologija. Jugoslovansko žarišče v delu Nika Županiča'. Na pobudo dr. Ervina Dolenca in z njegovim sodelovanjem je pripravil referat v slovenščini in ga še izpopolnil s pomočjo Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani ter Avstrijskega inštituta za vzhodno in jugovzhodno Evropo. Ta slovenski referat je objavil v *Prispevkih za novejšo zgodovino* (XLI, 2001, 1, str. 7–29) z izvlečkom vsebine v slovenščini ter dvema povzetkoma v angleščini – pod naslovom 'Niko Županič in vprašanje jugoslovanstva; med politiko in antropologijo (1901–1941)'.

Naslov ustreza temu, da avtor obravnava »unitarno jugoslovanstvo med Slovenci od zgodnjega 20. stoletja do 1941«. Na začetku priobča pri nas neobjavljeno sliko Nika Županiča iz časa pred prvo svetovno vojno, kar bo posebej zanimalo njegove bivše študente etnologije na filozofski fakulteti, in začne razpravo z opozorilom, da letos mineva sto let, odkar sta belokranjska študenta Niko Županič in France Derganc izdajala revijo *Jug*, ki si je prizadevala za kulturno in politično združitev južnih Slovanov. Omenja kritično stališče L. Umeta st. in britanskega zgodovinarja in diplomata R. W. Setona-Watsona. Cilj avtorjeve razprave je »osvetliti stičišča med Županičevo politično aktivnostjo in znanstvenim diskurzom«, namreč njegove raziskave fizične in zgodovinske antropologije, s katerimi je postal »znanstveno skrajno sporen« po drugi svetovni vojni, »ker so v fašističnih režimih služile legitimaciji holokavsta« (z merjenjem dolžine lobanj, določanjem barve oči in las, da bi določil »raso« raznih populacij).

Avtor obravnava Županičevo znanstveno delo in življenje v prvem razdobju, ko je skušal uveljaviti svoj politični nazor o Južnih Slovanih. To razdobje kajpada ni trajalo do 1941, kakor je napisal v naslovu razprave. Začelo se je z izdajanjem *Juga* na Dunaju, končalo pa najprej s prvo svetovno vojno, ko je bil Županič delegiran kot zastopnik Slovencev (ker je živel tedaj v Beogradu) v Jugoslovanski odbor, s katerim je prišel v London, Rim in Združene države. Njegov delež pri nastanku niške deklaracije 1914 je

sporen, kakor so bili do njega zadržani kolegi v jugoslovanskem odboru.

Drugo obdobje Županičevega političnega delovanja je bilo v dvajsetih letih, ko je Pašičeva radikalna stranka hotela v Sloveniji pod njegovim vodstvom organizirati svoje poverjenišvo. Županič je sicer postal v Pašičevi vladi za nekaj mesecev minister, toda z ustanovitvijo stranke ni uspel. Posrečilo pa se mu je, da je vlada ustanovila v okviru Narodnega muzeja 1921 Etnografski inštitut, iz katerega se je razvil Etnografski muzej, ki mu je Županič postal prvi ravnatelj. Ni se mu pa posrečilo – kot že 1920 ne – dobiti stolice za etnologijo na univerzi, čemur sta 1924 posebej nasprotovala prof. Ivan Prijatelj in beograjski etnolog J. Erdeljanović. To nam pojasni Prijateljevo zagrenjenost – zavoljo Županičevih intervencij proti njemu v Beogradu – v kateri od tega časa ni več raziskoval novejšo slovensko literaturo, marveč se je zagrizel v zemljo in mnogo prezgodaj umrl. Županiču je uspelo šele leta 1940 priti na univerzo, kjer je ostal do upokojitve 1957.

Graški avtor je natančneje raziskal vznik in značaj Županičeve fizične antropologije, katere začetnik je bil ne le med Slovenci, marveč pri vseh južnih Slovanih. Čeprav ni imel namena podati celotne označitve Županičevega znanstvenega dela v tem razdobju, nam pazljivo branje številnih opomb h glavnemu besedilu – 140 jih je – pove, katera dela so nastala v tem času. Tako predvsem o Makedoniji, o Jovanu Cvijicu, o sistemu zgodovinske antropologije balkanskih narodov (obj. v beograjskem *Starinarju*), o Trojancih in Arijičih (v srbsščini), o Hrvatih pri Atenah idr. Omenja tudi ustanovitev *Etnologa* (1926) kot glasila Etnografskega muzeja v Ljubljani, ki še danes izhaja in v katerem je Županič objavil več pomembnih razprav ter zapisov. Avtor je pritegnil tudi slovenska in srbska historiografska dela (J. Pleterski, P. Vodopivec, M. Mikuž), spomine I. Hribarja, Ravniharja, zlasti obilno pa slovensko časniško publicistiko kot dokumentacijo, o kateri pravi: »Dosedanji biografski prispevki o Županiču se opirajo večinoma na to, kar je rekel avtorjem, ki so bili njemu naklonjeni«. Ko našteje »najpomembnejše«, nadaljuje: »Kritični izjemi sta le dve biografski pripombi (pač: razpravi) Vilka Novaka *Raziskovalci slovenskega življenja*, Lj. 1986; isti: Županič ..., *Slovenski biografski leksikon*, 4. knj., Lj. 1980–1991«. Ob navedbi naslednje bibliografije 1972 ne omenja njenega avtorja (Bogo Komelj), prezrl je S. Vurnika bibliografijo v *Etnologu* I, 1926–27.

Županičev znanstveni delež v obravnavanem obdobju ni majhen, saj bi obsegal nekaj knjig v ponatisu iz revij. Zelo raznolik je tudi vsebinsko, saj sega od najstarejše zgodovine evropskih in maloazijskih narodov, zgodovinske in fizične antropologije do politike. K nekaterim od teh tem se je vračal še ob koncu svojega delovanja na podlagi antičnih klasikov kot vira. Žal pa je jezik (srbski) oviral, da bi prva njegova dela, ki imajo mednarodni značaj, prišla v evidenco strokovnjakov evropskih narodov. Pozneje, ko je nastopal na mednarodnih kongresih in v njihovih večjezičnih zbornikih, je to bilo drugače. Vendar je zaradi nepoznavanja njegovih del – razen pri redkih strokovnjakih – prevladala pri nas slika Županiča kot ponesrečenega politika. Vse to kliče po čimprejšnjem knjižnem ponatisu njegovih del v slovenščini.

Graški zgodovinar, ki dobro pozna slovenščino in so mu zato dostopni politični dogodki pri nas na začetku 20. stoletja, opozarja na marsikaj novega, tako na primer na vpliv Angleža H. S. Chamberlaina (knjiga *Osnove 20. stoletja*), hvalilca nordijske rase, vendar tudi hvalilec Srbov, Županič, se je uprl nemški rasistični teoriji in praksi, ki sta bili razširjeni po vsej Evropi, in uprla se ji je jugoslovanska avtoritarna ideologija, pri čemer je imel znaten delež Niko Županič.

K prispevku v *Enciklopediji Slovenije*, signiran z J. Pe. (dr. Jure Perovšek), je treba nujno dodati, da je docela napačno zastavljen, ker označuje N. Županiča že v oznaki na

prvem mestu kot politika, kar ni res, ker je to bil le kratek čas, kar je dokumentirano v članku, ki ga obravnavamo. Članek skrajno površno označuje N. Županiča kot znanstvenika, v nekaj vrsticah, brez navedbe enega samega dela z etnološko, antropološko in zgodovinsko tematiko. Skrajno površna je navedba literature o njem.

Menim, da imam največ pravice do ugovora sam, ki sem Županiča poznal iz Etnografskega muzeja iz začetka tridesetih let, ko je še živel in tam delal dr. Stanko Vurnik (1889–1932) (gl. v moji knjigi *Raziskovalci slovenskega življenja*, str. 308–330) kot njegov kustos in glavni sodelavec o slovenskih temah v reviji *Etnolog*, ki jo je ustanovil 1926–27 N. Županič in jo je mogel izdajati le z Vurnikovim obilnim deležem o slovenskih temah (gl. natančno v nav. knjigi *Raziskovalci slovenskega življenja*, CZ v Ljubljani 1986, o Županiču str. 291 in 297–299, kjer so navedeni in ocenjeni vsi drugi sodelavci *Etnologa*). Z Vurnikom sem sodeloval tudi z nakupom prekmurske noše in se prav pri tem seznanil z ravnateljem Županičem leta 1931. Ko je N. Ž. oktobra 1940 začel predavati na Filozofski fakulteti kot prvi ordinarij, smo bili navzoči Rajko Ložar, kustos v Narodnem muzeju, Boris Orel, tedaj še bančni uradnik, pozneje od 1945 ravnatelj Etnografskega muzeja do prezgodnje smrti 1962, in podpisani, kot profesor gimnazije v Kranju. Po predavanju v balkonski dvorani univeze v 1. nadstropju se je Županič na hodniku ustavil z nami in se dobro spomnim njegovega stavka: Ko se bo treba začeti učiti (za izpit pri njem!) bom že povedal. (Gl. o Orlu v mojem n. d., str. 341–345, z natančno dotedanjo literaturo o njem.) Rajko Ložar je postal ob Županičevem odhodu na univerzo ravnatelj Etnografskega muzeja v Ljubljani in urednik njegove revije *Etnolog* (uredil letnike XIV–XVII). Njegovo etnološko delo sem natančno ovrednotil (gl. n. d., str. 346–351, in članek ob Ložarjevi smrti v *Traditiones* 16–17, 1986). Ko se je Ložar po vojski 1945 umaknil v tujino, je bil 1945 imenovan B. Orel za ravnatelja Etnografskega muzeja, kjer je ustanovil časopis *Slovenski etnograf's* sourednikom Milkom Matičetovim.

Sam sem bil na oddelku za etnologijo v oktobru 1948 imenovan za višjega asistenta, kar sem bil pod Županičevim predstojništvom do 1955, ko sem bil drugič izvoljen in šele tedaj imenovan za docenta, tako da Županiča v družbi z ostalimi profesorji na fakulteti nihče ni tako dobro spoznal, saj sem tudi dal končno obliko nekaterim njegovim razpravam, npr. Nastrizno kumstvo na Belokranjskem (*Zbornik filozofske fakultete v Ljubljani I*, 1950). Pri Županiču sem diplomiral iz etnologije 1946 in doktoriral 1948 ter svojo disertacijo prebral v seminarju za etnologijo še pred nastopom službe (kot profesor na Ekonomski srednji šoli) jeseni 1948.

Literatura v *Enciklopediji Slovenije* tudi ne navaja temeljnega spisa o Županiču: članka Županič, Niko (brez slike!) v *Slovenskem biografskem leksikonu (SBL)*, ki sem ga napisal podpisani. Tudi ne mojega govora ob odkritju spomenika pred Dolenjskim muzejem v Metliki 1973 (obj. *Dolenjski razgledi*, 20. XII. 1973, št. 6, str. 99–100). Prav tako ne pozna strnjene predstavitev v moji knjigi, zlasti pa ne brošure *Dr. Niko Županič* (ur. Jože Dular, Metlika 1972, str. 56), z natančno bibliografijo Županičevih spisov Boga Komelja in tudi dotedanje literature o Županiču.

Ker sem zastopal našo vedo na filozofski fakulteti od 1948 do 1978 (gl. n. d., str. 369, urednikova (J. Stanič) oznaka mojega dela: Zapis o avtorju) – torej polnih trideset let, menim, da imam vso pravico trditi, da bi moral članek v *Enciklopediji Slovenije* o Niku Županiču napisati nekdo od etnologov, kot pišejo samoumevno vse druge članke v podobnih publikacijah zastopniki ustrezne vede. Menim, da bi to mogel biti prof. dr. Slavko Kremenšek, katerega strokovno delo jamči za objektivnost in pravično predstavitev dela, ki je v celoti znanstveno z etnološkega vidika, v najširšem pojmovanju; antropološko v starejšem pojmovanju kot somatične antropologije ter zelo široko

zgodovinsko, ki zajema predvsem balkanske narode, pa tudi predslovanske in predrim-ske narode (Pelazgi) – delo, ki še ni objektivno in v celoti pravično niti predstavljeno, niti ovrednoteno, ker – priznam – nismo vsi skupaj dorasli temu delu, niti nihče v Zagrebu, niti v Beogradu ali kje drugod, ker nismo v tej smeri bili šolan, kot je to bil s svojo klasično in zgodovinsko izobrazbo šolan na dunajski univerzi, v Švici in z lastnim poglobljanjem v antične avtorje in pozneje zgodovinarje – dr. Niko Županič. Mi moremo le s svojim skupnim znanjem – in to je naša dolžnost – prizadevno čim objektivneje opisno predstaviti slovenske in v solidnem prevodu objaviti njegove spise, kolikor so pisani v drugih jezikih.

Dr. Niko Županič kot študent v Beogradu